

хоми “Афродиту”. Не раз ми мусіли переривати наші надавання, коли над околицею перелітали німецькі літаки, але вони ніколи не могли нас знайти.

Тексти передавань ми опрацьовували щодня втрійку: незабутній друг “Ярлан”, мій великий приятель Макар, який тепер перебуває в Торонті, і я. До моєї диспозиції доставляли весь потрібний дидактичний матеріал. Ми працювали й ночами при світлі нафтової лампи. Для нас це була особлива радість, коли ми через підпільну пошту отримали листа з гратуляціями від митрополита Полікарпа, який ловив наші радіопересилання.

Про збройні дії УПА можна би було розповідати тисячі фактів, бо кожного дня ми отримували звідусіль вістки про боротьбу українського народу. Я тільки скажу, що вся добича, здобута під час боїв, якщо йдеться про харчі й одержу, – була розподілювана між усі сусідні села, а зброя і медикаменти були відставлювані до різних таборів і підземних шпиталів.

На жаль, кілька місяців перед відступом німецьких військ ми мусіли розстатися з нашим дорогим Макарем, який захворів на тиф і якого рішено евакуювати. Тому, що загроза большевицької окупації була з дня на день все більш очевидна, мені залишено до вибору – від'їхати разом з Макарем, або остатися. Я полюбив ту боротьбу вашого народу, я любив вашу “Афродиту”, і ніщо в світі не могло мене заставити повернутися назад. Я остався.

По моему поверненні додому у 1953 році я довідався, що Макар побував у Бельгії заки поїхав до Торонта. На жаль, він не мав змоги повідомити моєї родини. Ми ж знали, хоч і були дуже сердечними друзями, тільки під псевдонімами: він був для мене “друг Вадим”, а для нього – “друг Західній”. Про нього, як і про інших моїх друзів з УПА, я зберігаю найкращу пам'ять.

Ваш край знову зазнав усіх жорстокостей большевицьких кровопийців. Ми мусіли переходити щораз більше до конспіративної боротьби, щоб могли продовжувати наші радіопересилання. Ми часто змінювали місце постою, щоб знову всі почули ті слова, якими розпочиналося кожне наше пересилання: **ВИ ЧУЄТЕ ГОЛОС ВІЛЬНОЇ І НЕЗАЛЕЖНОЇ УКРАЇНИ! ГЕТЬ З НАЦИСТСЬКОЮ НІМЕЧЧИНОЮ! СМЕРТЬ БІЛЬШОВИКАМ!**

Боротьба продовжувалася з великим завзяттям, незважаючи на масові вивози на Сибір, незважаючи на проникання большевицьких провокаторів, незважаючи на всі загрози, – боротьба тривала, так як триває до наших днів.

Віддаймо ж у це 25-річчя УПА шану її командирам і тим воякам, які ще й тепер борються за визволення України!

ПЕТРО СОДОЛЬ

СТАРШИНСЬКІ КАДРИ УПА

Регулярна армія покликана обороняти свою державу, захищати її політичні, економічні інтереси. Офіцери – командири та члени штабів – це мозок, нервова система та кістяк кожної армії. Тому офіцерські звання присвоюють лише тим, хто, пройшовши строгий відбір і контроль, заявив про свою вірність державі, готовність віддати за неї життя, виявив командирський хист і здобув достатні знання. Для професійної підготовки офіцерських кадрів кожна регулярна армія створює школи й академії. Сам процес вишколу висококваліфікованого офіцера триває доволі довго, а генеральських звань досягають тільки одиниці, звичайно після 20 чи більше років військової служби.

Революційні армії повинні спочатку вибороти для свого народу державність і закріпити її. Вони не можуть послуговуватися традиційними способами підготовки офіцерів. Перед такими арміями стоїть додаткова проблема: як підібрати й утримати відповідну кількість військово кваліфікованих і політично лояльних офіцерів одночасно для всіх рівнів командування?

Потребу створити власні збройні сили розуміли також українські патріоти у період до та під час Другої світової війни. У цьому нарисі ми спробуємо дати короткий огляд підготовки старшинських кадрів Української Повстанської Армії (УПА), яку створювали як регулярну армію, як зародок майбутніх збройних сил незалежної України.

Зародження УПА

Під час Другої світової війни Українською Повстанською Армією називали військові відділи, які діяли від березня 1942 р. до липня 1943 р. під команду Тараса Боровця (“отаман Тарас Бульба”)¹. Цю ж назву вживали на означення загонів ОУН під проводом полковника Андрія Мельника, які воювали навесні й улітку 1943 р.² У липні–серпні 1943 р. обидві армії примусово розформували, а більшість їх офіцерів та вояцтва увійшли до складу тієї УПА, яка відома в історії України як регулярна армія, що тривалий час воювала проти окупантів.

УПА як регулярну армію почала створювати Організація Українських Націоналістів під проводом Степана Бандери. З липня 1941 р. ОУН діяла під керівництвом Микола Лебеда, урядуючого провідника (офіційне звання) та другого заступника Степана Бандери (С. Бандера разом зі своїм першим заступником Ярославом Стецьком знаходився в тюрмі гестапо). 13 травня 1943 р. керівництво Організацією перейшло

¹ Бульба-Боровець Т. *Армія без держави*. – Вінніпег, 1981; Київ, 1996.

² Скорупський М. *У наступних і відступах*. – Чикаго, 1961. *Його ж. Туди, де бій за волю*. – Київ, 1992.

до Романа Шухевича³. Нагадаємо, що після розколу ОУН у 1940 р. та частина, яка займалась організацією регулярної армії, для чіткішого відмежування від іншої назвала себе Революційною ОУН, а від лютого до серпня 1943 р. – ОУН самостійників-державників.

Перші воєнні дії УПА провела восени 1942 р. на Волині й Поліссі у формі бойових груп, до складу яких увійшли, головним чином, ті члени ОУН, які вийшли з нацистських тюрем, концентраційних таборів або переховувалися від арешту. Ці бойові групи, які дедалі частіше здійснювали нічні наскоки на поліційні станиці ворога, визволяючи в'язнів, здобуваючи зброю, у кінці 1942 р. стали оформлюватись у військові відділи-сотні, а з лютого 1943 р. розгорнули відкриту боротьбу проти нацистів та їх прислужників. Враховуючи найраніші дії армії, Українська Головна Визвольна Рада (УГВР) ухвалила в 1947 р. постанову, відповідно до якої датою народження УПА визнавалося 14 жовтня 1942 р., що збігається з днем козацького свята Покрови⁴.

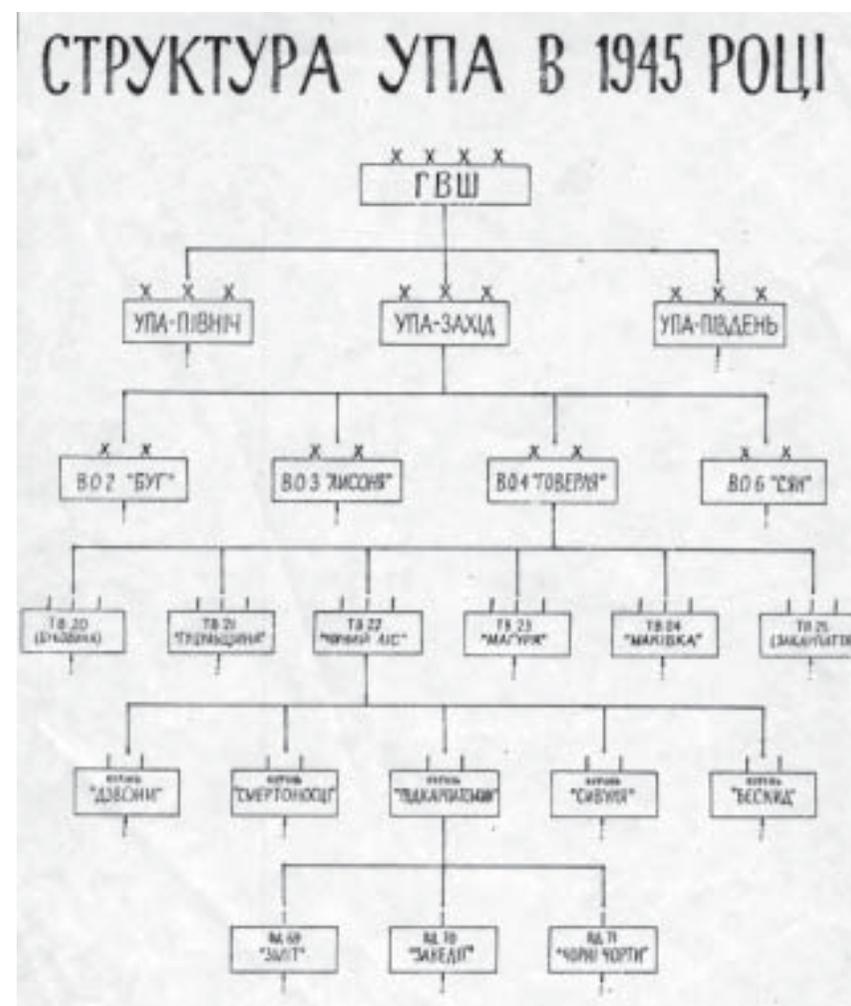
Джерела формування кадрів

Формувати командирський склад УПА доводилося майже з нуля. Першими старшинами стали, природно, члени ОУН, яка й почала організовувати УПА в регулярну й чітко структуровану армію.

Проте рівень кваліфікації перших командирів був неоднаковий. Хоч ОУН постійно вела військове навчання для своїх членів, серед них було дуже мало осіб із професійною офіцерською освітою, бо відомих оунівців окупаційні режими (польський, чеський, угорський, румунський, російсько-радянський, німецько-нацистський) до офіцерських шкіл не приймали. Зате в тих перших командирів УПА був уже досвід підпільної боротьби проти різних окупантів і глибока віра в успіх організованої збройної боротьби за незалежність України.

Провідну роль відігравали колишні офіцери й вояки Легіону, майже всі – члени ОУН. Легіоном у народі називали піднімецькі військові формування “Нахтігаль” і “Роланд” (відомі також як дружини українських націоналістів), створені навесні 1941 р. У жовтні 1941 р. їх об'єднали в Курінь імені полковника Є. Коновальця, або 201-ий Шутцманншафт-батальйон, який пройшов однорічну службу в німецькій армії. За вказівкою своїх офіцерів вояки Легіону в кінці грудня 1942 р. відмовилися продовжити свій контракт; тоді німці демобілізували їх, а офіцерів заарештували⁵.

Деся у лютому 1943 р. після кількох тижнів, проведених у львівській тюрмі, офіцерів Легіону звільнили з умовою, що вони повернуться до служби в німецькій армії. Але більшість із них негайно перейшла в підпілля і вступила в УПА. Хоча їх було не більше двадцять, саме вони домінували

спочатку в штабі УПА на Поліссі й Волині, потім займали багато ключових постів в Армії на Галичині. Крім офіцерів із Легіону, в УПА, особливо на Волині-Поліссі, служили колишні офіцери різних піднімецьких допоміжних частин, які в березні-квітні 1943 р. з наказу ОУН разом зі своїми відділами у повному озброєнні і так званою українською допомогою поліцією масово перейшли до УПА. Таким чином лави повстанців поповнилися ще на дві-три тисячі осіб.

³ *Із розмови автора з Миколою Лебедем у 1981 – 1995 рр.*

⁴ *Содоль П. Українська Повстанча Армія, 1943–49. Довідник. – Нью-Йорк, 1994. – С. 10.*

⁵ *Дружини Українських Націоналістів у 1941–1942 роках. – Б.м.в., 1953.*

Швидкий ріст УПА змусив її творців уже навесні 1943 р. призначати старшинами колишніх військовиків, які членами ОУН не були. Серед них найбільше було колишніх молодших офіцерів, сержантів і капралів, які пройшли службу в польській армії, а з сучаснішим досвідом були такі ветерани Червоної Армії (ЧА), переважно уродженці центральних чи східних областей України, втікачі з німецького полону. Старшинами УПА ставали також деякі ветерани Армії УНР та УГА. Багато нечленів ОУН виконували функції командирів молодшого і середнього рівня, а також працювали у штабах Армії, у підпільних військових школах. Але нікого з неоунівців не призначали на вищі командні пости.

Система функціонального старшинства і структура Армії

Через брак кваліфікованих старшин уже на початковій стадії формування бойових відділів та штабів Армії було запроваджено систему функціонального старшинства. Вона складалася з семи щаблів відповідальності: чотовий, сотенний та курінний (командир батальйону), далі – командир загону (командир полку), командир військової округи (командир дивізії), крайовий командир (командир корпусу) та головний командир Армії. Цю систему разом із відзнаками керівництво УПА затвердило щойно в січні 1944 р.⁶

Трохи раніше завершилася структуризація УПА. Десь із 21 листопада 1943 р. Армію очолювали головний командир підполковник Шухевич⁷, його перший заступник шеф головного військового штабу (ГВШ) майор Дмитро Грицай⁸ та заступник шефа ГВШ сотник Олекса Гасин⁹.

⁶ Наказ ГВШ УПА ч. 3/44 від 27 січня 1944 р.

⁷ Р. Шухевич навчався в старшинській школі польської армії. Політичний в'язень польських тюрем. У 1930-34 рр. – бойовий референт крайової екікутиви ОУН Галичини, у 1938-39 рр. – старшина Карпатської Січі (Карпатська Україна). Командир сотні й політичний керівник Легіону, військовий референт Проводу ОУН після успішної втечі з-під арешту гестапо в січні 1943 р. 3 травня 1943 р. – голова бюро Проводу ОУН; від листопада також головний командир УПА, від липня 1944 р. (додатково) – голова Генерального секретаріату УГВР (підпільний прототип уряду). У 1946 р. йому присвоєно звання генерал-хорунжого.

⁸ Д. Грицай навчався в старшинській школі польської армії; політичний в'язень польських тюрем. У 1932–34 рр. – військовий референт крайової екікутиви ОУН Галичини, у 1941–42 рр. – військовий референт Проводу ОУН. Після визволення з тюрми гестапо у вересні 1943 р. був призначений шефом ГВШ. Звання генерал-хорунжого присвоєно по смертю.

⁹ О. Гасин закінчив з відзнакою старшинську школу польської армії; політичний в'язень польських тюрем. У 1935–36 рр. – військовий референт крайової екікутиви ОУН Галичини; у 1938–39 рр. – член військової референтури Проводу ОУН за кордоном. Можливо, був учасником курсів генерального штабу німецької армії; У 1942 р. визволений бойовою ОУН з тюрми гестапо; від 1943 р. – заступник шефа ГВШ, із 1946 р. – шеф ГВШ. У 1948 р. йому присвоєно звання полковника.

УПА діяла на території трьох генеральних військових округ (ГВО) – УПА-Північ, УПА-Південь та УПА-Захід. УПА-Північ охоплювала Волинську, Рівненську, Житомирську й Київську області, південні окраїни сучасної Білорусі; УПА-Південь – Хмельницьку й Вінницьку області з базою в кременецьких лісах Тернопільської області, а також землі на схід до Дніпра; УПА-Захід – Галичину, Буковину, Закарпаття, Закарзоння.

Кожну ГВО очолював крайовий командир. Округом УПА-Північ керував Дмитро Клячківський, округом УПА-Південь – Василь Кук, округом УПА-Захід – поручник Олександр Луцький, а з січня 1944 р. – майор Василь Сидор¹⁰. Кожна ГВО поділялась на територіальні військові округи (ВО), яких на початку 1944 р. було близько 14. Усі бойові частини, які розташовувалися на території ВО, утворювали територіальне з'єднання (на рівні дивізії), яке формально називали "групою", мабуть, через несталу чисельність (від 2 до 14 куренів) і для конспірації.

Поряд із такою функціональною системою в УПА діяла також система традиційних старшинських рангів, або звань: хорунжий, поручник, сотник, майор, підполковник, полковник, генерал-хорунжий. Генеральське звання було присвоєно тільки трьом – Леонідові Ступницькому, Дмитрові Грицаю та Романові Шухевичу (першим двом посмертно)¹¹. На

¹⁰ В. Сидор навчався в старшинській школі польської армії; політичний в'язень польських тюрем. Військовий референт крайової екікутиви ОУН Волині (1936), командир сотні в Леґіоні. 3 травня 1943 р., після втечі з-під арешту гестапо, був шефом КВШ на Поліссі, від серпня, мабуть, заступник крайового командира з бойової підготовки та вишколів; підвищений до майора з датою старшинства від 8 липня 1943; від січня 1944р. – крайовий командир УПА-Захід, яку очолював до 1949; У 1946 р. отримав звання полковника.

¹¹ З нагоди десятиліття Української Повстанської Армії УГВР 11 жовтня 1952 р. ухвалила рішення (проголошене у наказі ГВШ ч. 3/52 від 12 жовтня 1952 р.) посмертно присвоїти звання генерала Олексі Гасину, генералів-політвиховників – Іванові Климіву та Дмитрові Майвському, генерала контррозвідки – Миколі Арсеничу. Мабуть, у тому ж 1952 р. звання генерал-хорунжого одержав Василь Кук (див.: Народна армія. – 2003. – 5 березня. – С. 6).

практиці військові звання використовували рідко, хіба в наказах чи звітах, а відзнак ступенів упівці взагалі не мали. Загалом послуговувалися званнями функціонального старшинства, а традиційні військові чини надавали як своєрідні нагороди – за вмiле командування бойовою частиною чи відмінну працю в штабі. Зауважимо, що в УПА терміном “офіцер” не користувалися, а вживали традиційний козацький термін “старшина” для офіцерів усіх рангів. Вояки зверталися до своїх старшин “друже”, а не “пане”¹².

Від самого виникнення Армії присвоєння старшинського звання чи підвищення в чині підлягало строгому контролю. Уже в серпні 1943 р. тодішній головний штаб УПА на Поліссі видав наказ, згідно з яким право на підвищення до будь-якого старшинського рангів мала тільки “верховна влада, яка користується з прав видання законів”¹³. А в січні 1944 р. наказ нового керівництва УПА повідомляв, що ГВШ підвищує до рангу хорунжого, поручника чи сотника, а чин майора і вищі цей штаб присвоює тільки “на основі рішення Головної Визвольної Ради”¹⁴. У липні 1944 р. цим найвищим авторитетом стала УГВР.

Генералітет

У 1943 – 1949 рр. в УПА на рівні командирів ВО (дивізій) й вище стояли здебільшого такі особи, які не мали досвіду офіцерської служби в регулярній армії. Приблизно 26 відсотків вищого керівництва взагалі не служили в армії, але пройшли військові курси-вишколи ОУН; близько 35 відсотків мали за собою військову службу на рівні рядового чи підстаршини; і тільки 39 відсотків прийшли до УПА із офіцерським званням. Деякі з них, зокрема теренові провідники ОУН, ще раніше, коли творилася УПА, перебрали на себе додатково функцію командира армії на своїй території¹⁵.

Усі командири вищого рівня були оунівцями; з них приблизно 75 відсотків вступили в ОУН іще в період польської окупації. Близько 70 відсотків керівництва УПА – це колишні політичні в’язні польських, німе-

цьких, угорських чи більшовицьких тюрем. Майже 90 відсотків командирського складу походило з Галичини; усі вони були ветеранами підпільної чи збройної боротьби проти різних окупантів. Цікаво, що майже всі керівники найвищого рівня були вихованцями Пласта.

Ще однією характерною особливістю УПА був відносно молодий вік її вищого командування, що загалом є нормальним явищем для революційних армій. У 1944 р., коли УПА досягла найвищої чисельності й провела найбільші бої, середній вік командирів ВО (з’єднань-дивізій) становив приблизно 31 р., крайових командирів ГВО (корпусів) – близько 33 р., а вік головного командира УПА – 37 р. Для керівників такого рівня брак формальної офіцерської освіти чи досвіду в керуванні тактичними одиницями не мав великого значення, бо головним обов’язком таких командирів було не тактичне, а стратегічне управління повстанською боротьбою.

Оперативне керівництво бойовими відділами здійснювали, як правило, шефи штабів. Усі командири цього рангу пройшли щонайменше основний військовий вишкіл у регулярних чужих або українських арміях, а дві треті з них дослужилися там до старшинських звань¹⁶. Наприклад, у 1943 р. шефами крайового військового штабу (КВШ) на Волині-Поліссі були по черзі поручник польської армії Василь Івахів, поручник Легіону Василь Сидор, полковник Армії УНР Леонід Ступницький, а з січня 1944 р. – сотник УПА Михайло Медвідь.

За статутом, штаб складався із семи відділів: оперативний, розвідувальний, постачання (тиловий), організаційно-персональний, вишкільний, політвиховний та військові інспектори. Через брак кваліфікованих старшин не всі пости в штабах були зайняті; часом одна особа очолювала кілька відділів одночасно, а деякі відділи зовсім не були організовані.

Командири тактичних частин

Децю інша ситуація склалася на середніх та нижчих щаблях командування. У 1943 – 1944 рр., коли УПА нараховувала 25–30 тисяч озброєних вояків і продовжувала розростатися, на пости командирів тактичних одиниць (чоти, сотні, куреня чи загону)¹⁷ вище командування намагалося призначити бійців, які відбули хоч якусь військову службу,

¹² Звертання “друже” широко вживали члени Організації Українських Націоналістів (ОУН), перейнявши його від пластунів.

¹³ Наказ командування УПА ч. 8 від 27 серпня 1943 р.

¹⁴ Наказ ГВШ УПА ч. 3/44 від 27 січня 1944 р.

¹⁵ Найяскравіші приклади – це два члени Проводу ОУН Д. Клячківський та В. Кук. Перший пройшов військову службу в польській армії, колишній смертник торми НКВД в 1941 р. Від 1942 р. – крайовий провідник ОУН Волині й Полісся; одночасно перебрав функції першого командира УПА (пізніше це УПА-Північ). Другий – політичний в’язень польських тюрем, восени 1941 р. був заарештований гестапо. Учасник військових курсів ОУН 1940–1941 рр.; від весни 1942 р. був крайовим провідником Осередньо-східних українських земель із центром у Дніпропетровську, додатково виконував обов’язки крайового командира УПА-Південь, а після смерті Р. Шухевича в 1950 р. перебрав усі його функції. Підвищений до полковника.

¹⁶ Яскравий приклад – полковник Л. Ступницький, офіцер колишньої царської армії, пізніше – старшина Армії УНР, який від серпня 1943 р. до січня 1944 р. виконував обов’язки шефа КВШ УПА-Північ. Перший генерал-хорунжий УПА (по смертю).

¹⁷ Основна тактична одиниця – це сотня піхоти (120–163 вояків), яка зазвичай складалася з трьох чот, у кожній з яких було по три (часом чотири) рої. Чисельність чоти коливалася від 35 до 50 вояків. Рій у середньому нараховував 10–12 вояків; на озброєнні мав один кулемет, два–три автомати та сім–вісім крісів. Дві–чотири сотні об’єднувалися в курінь (батальйон), а курені – в загони (полки). Загони діяли тільки в 1943–1944 р.

бо кадрових старшин в Армії не вистачало. Тому рівень військової підготовки більшості тогочасних командирів тактичних частин був десь на рівні сержанта.

Найбільший відсоток становили командири, які мали за плечима службу в польській армії. Навіть ті з них, хто був наділений військовим хистом, до офіцерської школи не потрапили тільки тому, що були патріотами України і відкрито заявляли про це. Значну частку середніх і молодших командирів Армії, зокрема на Волині й Поліссі, становили ветерани ЧА або колишні вояки різних піднімецьких допоміжних формувань. Серед ветеранів ЧА особливо уславився командир куреня сотник Дмитро Карпенко, якого першим нагородили Золотим хрестом бойової заслуги 1-го класу – найвищою відзнакою в УПА.

Тактичними командирами Армії, зокрема на Галичині, найчастіше призначали підстаршин і вояків чотирьох сотень розпущеного нацистами Легіону, бійці якого пройшли суворий піхотинський вишкіл, мали свіжий досвід протипартизанської війни в Білорусі. Майже всі вони відразу після демобілізації Легіону пішли в підпілля й приступили до організації відділів УПА. Найвідомішим із колишніх “легіонерів” був полковник Василь Андрусак¹⁸, легендарний командир загону “Чорний ліс”, лицар Золотого хреста бойової заслуги 1-го класу.

Юнацькі школи

Гостра нестача кваліфікованих старшин уже в перші місяці існування УПА змусила керівників Армії розпочати підготовку нових кадрів. Для цього було організовано чотири старшинські курси – юнацькі школи, навчання в яких тривало три – чотири місяці. Перші дві (сотні “Дружинники” та “Лісові чорти”) пройшли вишкіл 1943 р. на Поліссі, а третя й четверта (два курені “Оленів”) – 1944 р. в Карпатах. Ці чотири курси-школи дали Армії приблизно сімсот старшин та кандидатів на старшин. Згодом більшість із них очолила чоти, сотні та курені; деякі стали командирами загонів, тактичних відтинків.

Курсантами юнацьких шкіл на Поліссі стали досвідчені вояки (майже всі – із закінченою середньою освітою), переважно з ГВО УПА-Північ. Там навчалися також юнаки з Галичини та інших регіонів. Першою була юнацька сотня “Дружинники” під командою поручника Левка

Криська, яка розпочала вишкіл у серпні 1943 р. на території ВО 1 “Заграва” (північна Рівненщина). Серед інструкторів були ветерани Армії УНР, польської армії, Легіону, ЧА. Уже наприкінці вересня розпочався набір до другої юнацької школи, яка в жовтні отримала назву “Лісові чорти” та навчалася під командою сотника Василя Брилевського.¹⁹ У листопаді ці сотні-школи перервали заняття і впродовж кількох тижнів брали участь у боях проти нацистів, які намагалися знищити УПА²⁰. “Дружинники” завершили своє навчання на початку грудня 1943 р., а “Лісові чорти” – в січні 1944 р., пройшовши курс за скороченою програмою.

Юнацьку школу для УПА-Захід організували коло Долини (сучасна Івано-Франківська область) у лютому 1944 р. Курсантами стали переважно члени Юнацтва ОУН та оунівці; серед них було близько п'ятдесяти студентів зі Львова. Військовий вишкіл розпочався не пізніше березня. У квітні до школи долучили ще групу курсантів польської школи “Лісових чортів” на чолі з поручником Федором Польовим²¹, який перебрав команду над школою, провів реорганізацію й розпочав вишкіл. Школу поділили на дві старшинські сотні (усього близько 230 юнаків) та одну підстаршинську сотню (закінчила навчання 15 червня), які разом утворили курінь “Олені”. Два чотові командири школи згодом керували воєнними округами УПА-Захід. Так, майор Микола Твердохліб у 1944–1949 рр. очолював карпатську групу “Говерла”, а майор Василь Левкович у 1944 – 1946 рр. був командиром львівської групи “Буг”.

У липні 1944 р. “Олені” закінчили перший курс, і з допомогою найкращих випускників школи відразу ж розпочався другий курс-вишкіл. У серпні у зв'язку з наближенням лінії фронту “Олені” перейшли на постій коло Славського²². Спочатку на другому курсі навчалася приблизно триста юнаків, які поділялися на дві старшинські сотні. До першої сотні ввійшли члени Юнацтва ОУН (середній вік – 20 років), які ще в липні закінчили школу кадрів ОУН, але в УПА чи в якій-небудь іншій

¹⁹ В. Брилевський – поручник Легіону; мабуть, навчався у старшинській школі польської армії. Від травня 1943 р., після втечі з гестапо, працював у КВШ на Поліссі (мабуть, заступником шефа). Підвищений до сотника з датою старшинства від 8 липня 1943. З вересня – командир куреня, з жовтня – командир школи; від лютого 1944 р. – начальник 5-ого відділу вишкілів КВШ УПА-Захід. Посмертно підвищений до майора.

²⁰ Ступницький Ю. Спогади про пережите / Бібліотека Літопису УПА. – Ч. 1. – Київ, 2000.

²¹ О. Польовий – офіцер польської армії; член ОУН(м). вступив до УПА влітку 1943 р. після втечі з тюрми гестапо. Працював інструктором старшинських шкіл УПА-Північ. Був підвищений до поручника, згодом – до сотника; посмертно підвищений до майора.

²² Семенів З. Другий випуск старшинської школи УПА “Олені” // До зброї. – 1952. – Чис. 17.

армії раніше не служили. Друга сотня складалася здебільшого із членів ОУН та старших юнаків, які вже пройшли мінімальний військовий вишкіл чи відбули службу в одній з окупаційних армій. Приблизно 48 відсотків усіх друокурсників не служили в жодному війську, а 89 відсотків були членами ОУН або Юнацтва ОУН²³.

Наприкінці вересня “Олені” без перешкод перейшли лінію фронту й знову розташувалися коло Долини. 15 жовтня 1944 р. через зраду одного з інструкторів школа змушена була змінити місце постою. Під час переходу на нове місце штаб школи потрапив у засідку, у якій загинув командир та члени штабу. Після цього обидві сотні школи вже окремо завершували своє навчання та складали кінцеві іспити. 180 юнаків успішно закінчили школу, і їх відправили на місце призначення.

Деякі історики стверджують, ніби кожен, хто успішно закінчив старшинську школу УПА, одержував звання хорунжого. Насправді було не так. На підставі кінцевих іспитів кожний одержував номер-“льокату” – своє порядкове число (число “1” у сотні здобував кандидат із найкращими результатами і так далі). Відповідно до “льокати” випускникам школи давали підстаршинські (сержантські) звання: вістун, старший вістун, булавний, старший булавний. Зазвичай юнаки з відмінними оцінками одержували звання старшого булавного, а ті, які мали ще й важливі бойові заслуги чи командирський досвід, висувались на одержання чину хорунжого. З усіх курсантів старшинських шкіл УПА звання хорунжого було присвоєно 41 випускникові школи “Дружинників”²⁴, чотирьом – із “Оленів” і, мабуть, жодному – з “Лісових чортів”.

Командирські здібності

Командири, підготовлені у старшинських школах, не задовольняли всіх потреб Армії, яка швидко росла й вела майже безперервні бої. Не вистачало й випускників підстаршинських шкіл-курсів, які організовувалися кожною ВО для підготовки кандидатів на ройових командирів і тривали від трьох до шести тижнів. Полеглих командирів хтось одразу мусив заступити, тож іноді на такі місця призначали рядових вояків. Вони фактично “виростали” в боях, а здібніші просувалися вгору: з рядових – до ройових чи чотових, а часом і вище – аж до сотенних і курінних²⁵.

²³ ЦДАВО України. – Ф. 3833. – Оп. 1. – Спр. 28, 31.

²⁴ Наказ ГВШ УПА ч. 2/44 від 26 січня 1944 р.

²⁵ Кожний вояк УПА спершу одержував звання “стрілець”, а після основного вишколу та успішної служби міг бути підвищений до старшого стрільця. Вищі звання були для сержантського, тобто підстаршинського командного складу. За цією схемою у жовтні 1944 р. після кінцевих іспитів 95 юнакам другої сотні куреня “Олені” було присвоєно такі військові ранги: 15 одержали звання вістунів, 30 – старшого вістунів, 28 – булавних, 19 – старшого булавного, 3 – хорунжого. Також див. наказ УПА-Захід ч. 9/44 від 25.11.1944 р.

У цій функціональній системі УПА кожний вояк, який уміло командував у бойових умовах, займав відповідний рівень, хоч спочатку міг не мати формальної освіти чи відповідного військового звання²⁶. Саме призначення на пост командира контролювало вище командування: наприклад, сотенних і курінних призначав чи затверджував кандидатів на ці посади командир ВО²⁷. Ті, хто виявив свої керівницькі здібності, одержували пізніше свій формальний військовий ранг відповідно до виконуваних обов’язків.

У 1945 р. ГВШ видав наказ, згідно з яким кандидатів треба було пройти щонайменше шість місяців успішного командування для номінації на відповідний ранг: чотовому командирові – на хорунжого, сотенному командирові – на поручника, курінному командирові – на сотника²⁸. На підставі підвищень 1946 р. можна стверджувати, що іншим старшинським рангам в УПА відповідали такі старшинські щаблі: командир загону чи тактичного відтинка – майорові, командир ВО – підполковникові, крайовий командир – полковникові, головний командир – генерал-хорунжому.

Перехід у збройне підпілля

У 1946 – 1949 рр., у період поспішної демобілізації Армії, вцілілі старшини переходили чи поверталися до мережі ОУН, яка почала тоді називати себе Збройним підпіллям. Після 1947 р. загони УПА діяли тільки в Карпатах. Своєю постановою від 29 серпня 1949 р. УГВР розформувала ці останні відділи²⁹.

Колишніх старшин призначили на нові посади керівників районів, надрайонів, округ і країв. Вони ставали також референтами служби безпеки чи пропаганди на всіх рівнях підпільного руху опору. Тому в списках загиблих керівників Збройного підпілля з кожним роком фіксується щоразу вищий відсоток осіб зі старшинським званням.

²⁶ Прикладом може слугувати бойовий шлях сотника Володимира Чав’яка-“Чорноти”, який у жодній регулярній армії не служив і ніяких офіцерських чи старшинських курсів не проходив. 28 липня 1943 р. у віці 21 року він зголосився до УПА в Карпатах як рядовий стрілець; уже в серпні став ройовим, а в березні 1944 р. заступив полеглого чотового. У листопаді 1944 р. його чоту доповнили новачками-добровольцями, й вона перетворилася в нову сотню “Сірі” куреня “Скажені”, який діяв коло Івано-Франківська. У березні 1945 р. сотня увійшла до складу нового куреня “Дзвони”, у якому “Чорнота” часто заступав курінного командира, а від грудня 1945 р. до серпня 1947 р. офіційно командував куренем. За час служби одержав такі військові звання: булавного, старшого булавного (1944), хорунжого (1945), сотника (1946).

²⁷ Із розмов автора з Василем Левковичем у 1990 – 1995 рр.

²⁸ Наказ ГВШ УПА ч. 4/45 від 25 грудня 1945 р.

²⁹ Содоль П. Українська Повстанча Армія, 1943 – 49. Довідник. – Нью-Йорк, 1994. – С. 59.